

הרב יהודה זולדן, באר יהודה – סנהדרין, פרקים א-ב, עמ' 203-222

שיעור טז

עיבור השנה וקידוש החודש בארץ ישראל

(סנהדרין יא ע"א-ע"ב)

הקדמה

א. המקום והדיינים

1. בארץ ישראל – ביהודה וגליל

2. בחוץ לארץ

3. הדיינים

ב. רמב"ם: מצוה זו לא יעשה אותה לעולם זולת בית דין הגדול לבד, ובארץ ישראל לבד

1. בני ארץ ישראל הם הקובעים

2. בני ארץ ישראל הם הקהל וביכולתם לחדש הסמיכה

הקדמה

במשנה (ב ע"א) נאמר:

עבור החדש – בשלשה. עבור השנה – בשלשה, דברי רבי מאיר.

רבן שמעון בן גמליאל אומר: בשלשה מתחילין, ובחמשה נושאים ונותנים, וגומרין בשבעה.

ואם גמרו בשלשה מעוברת.

בתוספתא (ב, א) נאמר באופן דומה, אך דברי רשב"ג הוצגו כדעת חכמים:

קידוש החודש ועיבור שנה – בשלשה, דברי ר' מאיר. וחכמים אומרים: עיבור שנה – שלשה

מתחילין, בחמשה נושאים ונותנים, וגומרין בשבעה.¹

נתמקד במקום שבו מעברים את השנה והדיינים ששותפים בעיבור, והמשמעות של ההלכות הללו.

א. המקום והדיינים

1. בארץ ישראל – ביהודה וגליל

בתוספתא (ב, יג) נאמר:

אין מעברין את השנה אלא ביהודה, ואם עיברה בגליל הרי זו מעוברת.

העיד חנניה איש אונו לפני רבן גמליאל: שאין מעברין את השנה אלא ביהודה, ואם עיברה בגליל

שהיא מעוברת.

בירושלמי (א, ב; נדרים ו, ח) מופיעים דברי חנניה איש אונו באופן קצת שונה:

1 במדרש (שמות רבה, פרשה טו, כ) נאמר: "עיבור השנה ב' זקנים. כשהיו רבותינו נכנסים לעבר את השנה נכנסים ' זקנים בקיאים לבית המדרש ואב ב"ד עמהם ונועלין את הדלתות ונושאים ונותנים בדבר כל הלילה, בחצי הלילה אומרים לאב ב"ד מבקשים אנו לעבר את השנה שתהא השנה הזאת 'ג חודש, גוזר את עמנו? והוא אומר להם מה שדעתכם אף אני עמכם... וכן בימי שלמה, כשהיה שלמה מעבר את השנה היה מכניס שבעה זקנים... והיה שם שלמה ונתן הנביא וגד החוזה, הרי עשרה". במדרש אחר (ויקרא רבה, פרשת אמור פרשה כט, ד) מופיע שחמישה זקנים עיברו השנה: "ר' אבהו פתר קרא בחמשה זקנים שהם נכנסים לעבר את השנה". על ר' עקיבא מסופר שהוא עיבר לבדו (תוספתא ב, ח; יב ע"א): "אמר רבי שמעון: מעשה ברבי עקיבא שהיה חבוש בבית האסורים, ועיבר שלש שנים זו אחר זו".

אין מעברין את השנה אלא ביהודה, ואם עיברה בגליל מעוברת. העיד חנניה איש אונו: שאם אינה יכולה להתעבר ביהודה, שמעברין אותה בגליל.

בבבלי גם מופיעים דברי תנא קמא וחנוניה איש אונו, ושם נוסף נימוק לדברי חנניה איש אונו מפי האמורא, ר' יהודה בנו של ר' שמעון בן פזי:

אמר רבי יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי: מאי טעמא דחנוניה איש אונו? אמר קרא "לשכנו תדרשו ובאת שמה" (דברים יב, ה) כל דרישה שאתה דורש – לא יהיו אלא בשכנו של מקום.

מכאן שמעברים אך ורק בארץ ישראל. עדיף לעבר בנחלת שבט יהודה, ואם אי אפשר לעבר ביהודה, ניתן לעבר גם בגליל. רש"י (ד"ה אין מעברין את השנה אלא) הסביר שיהודה הכוונה לבית הדין הקבוע ביהודה. עוד הסביר רש"י (ד"ה שכנו) ששכנו של מקום הכוונה ל"ירושלים שנמצאת ביהודה"². היד רמ"ה (סנהדרין שם) ציטט מדברי רש"י וכתב:

ולא מסתבר, דאם כן בירושלים מיבעי ליה? אלא מסתברא דאכולה ארץ יהודה קאי דכולה ארץ יהודה שכנו של מקום מיקרי, מאחר דהוי בית המקדש בגוה. דהא כולה חדא נחלה היא וחד חולקא הוא דהויא.

נראה שגם רש"י סבר כיד רמ"ה, אלא שהסביר כי ניתן לעבר בכל יהודה מפני שירושלים נמצאת בה, ועל כן כל מקום ביהודה הוא "שכנו של מקום". לאחר שבית הדין הגדול הקבוע גלה מירושלים, היו מקדשים חודשים ומעברים שנים במקומות שונים ביהודה:

[א] ביבנה – "אמר רבי אלעזר בר צדוק: כשהיינו עוסקין בעיבור השנה ביבנה לא היינו מפסיקין לא לקריאת שמע ולא לתפלה" (שבת יא ע"א).³ רבן גמליאל שישב ביבנה לאחר החורבן, נזכר בסוגית הגמרא מספר פעמים בהקשר של עיבור השנה (י ע"ב – יב ע"א), וכן נזכר בהקשר של קידוש החודש (ראש השנה כא ע"ב, כד ע"ב).⁴

[ב] בלוד – "בית רבי שנכנסו לעבר שנה בלוד" (ירושלמי א, ב); "מעשה ברבי סימאי ורבי צדוק שהלכו לעבר שנה בלוד" (חולין נו ע"ב).⁵ על רב שמואל בר נחמני מסופר שעבר שנה (ירושלמי ברכות א, א). הוא

2 רש"י (קידושין לו ע"ב ד"ה תבעי קידוש) כתב: "בית דין. לא נהיג קידוש אלא ביהודה כדאמר בסנהדרין (דף יא:) כל דרישות שאתה דורש יהיו בשכנו של מקום". הרמב"ם (הל' קידוש החודש יא, יז) כתב: "ולפי שהראיה לא תהיה אלא בארץ ישראל כמו שביארנו, עשינו כל דרכי חשבון זה בנויים על עיר ירושלם ולשאר המקומות הסובבין אותה בכמו ששה או שבעה ימים שבהם רואין את הירח תמיד ובאים ומעידים בבית דין".

3 הנוסח בתוספתא (ברכות ב, ו) הוא אחר: "אמר ר' אלעזר בר' צדוק: כשהיה רבן גמליאל ובית דינו ביבנה והיו עוסקין בצרכי צבור, לא היו מפסיקין, שלא להסיע מלבר".

4 בנוגע לקידוש החודש נאמר במשנה (ראש השנה כד ע"א – כה ע"א): "דמות צורות לבנות היו לו לרבן גמליאל בטבלא ובכותל בעלייתו שבהן מראה את ההדיטות ואומר הכזה ראית או כזה... מעשה שבאו שנים ואמרו ראינוהו שחרית במזרח וערבית במערב. אמר רבי יוחנן בן נורי עדי שקר הם. כשבאו ליבנה קיבלן רבן גמליאל". עוד נאמר במשנה (ראש השנה כא ע"ב): "מעשה שעברו יותר מארבעים זוג ועכבן רבי עקיבא בלוד. שלח לו רבן גמליאל: אם מעכב אתה את הרבים נמצאת מכשילן לעתיד לבא". בתפארת ישראל – יכין (ראש השנה א, ו, אות לב) פירש: "בלוד – לוד היתה כמהלך יום מירושלים (כמעשרות ה, ב)". אכן, זה המרחק בין לוד לבין ירושלים, אך ע"פ המשנה שנזכרה לעיל, נראה שפניהם של העדים הללו היו ליבנה ולא לירושלים.

בנוגע לעיבור השנה, רש"י (יא ע"ב ד"ה תקיפי) כתב שמדובר ברבן גמליאל חברו של ר' יהושע, והזכיר את ר' שמעון בנו. תוספות (יא ע"ב ד"ה בתר) הסבירו שמדובר ברבן גמליאל שיחד איתו בנשיאות היה גם ר' אלעזר בן עזריה (ברכות כח ע"א; חגיגה ג ע"א), ומדובר אם כן ברבן גמליאל דיבנה. התוספות (נידה ו ע"ב ד"ה בשפחתו) כתבו שבכל מקום שבו כתוב רבן גמליאל סתם, ולא רבן גמליאל הזקן או רבן גמליאל ברבי, הכוונה לרבן גמליאל דיבנה שחי אחר החורבן. אמנם לכלל זה יש חריגים רבים וביישובם עסק בהרחבה המהר"ץ חיות בחידושי לנידה שם, ובכתביו חלק ב, עמ' תתנא, תתנה-תתנה. עיין גם בחידושי הרש"ש לנידה שם, ובחידושי לסנהדרין שם ד"ה מעשה, וכן בערך לנר סנהדרין שם. ראה גם בעבודה זרה יג ע"א תוד"ה אין, וברש"ש ובחידושי ר' יעקב עמדין שם. ראה בספרי: באר יהודה – פסחים, שיעור כז: רבן גמליאל: פסח על שום מה?

5 בגמ' (יב ע"א) מסופר: "שלחו ליה לרבא: זוג בא מרקת, ותפשו נשר, ובידם דברים הנעשה בלוד". מהר"ץ חיות (שם) הסביר שבשל הגזרות של הגויים שלא אפשרו לעבר השנים, היו כותבים את הדברים ברמז: "ותפשו נשר"

היה אמורא ארץ ישראלי שמקום מושבו היה בלוד (ויקרא רבה, לה, יב) אם כי לא נאמר שם שהוא עיבר השנה בלוד.

[ג] בעין טב – "אמר ליה רבי לרבי חייא: זיל לעין טב וקדשיה לירחא" (ראש השנה כה ע"א).⁶ עין טב נמצאת בשפלת לוד, בין יבנה ללוד.

[ד] בבעלת – "מצינו שקידשו את השנה בבעלת" (ירושלמי א, ב). בעלת היא עיר ביהודה אך שדותיה היו משבט דן.⁷

על עיבור שנה בגליל מסופר גם כן (ירושלמי א, ב):

ר' לעזר בשם ר' חנינה: מעשה בעשרים וארבע קריות של בית רבי שנכנסו לעבר שנה בלוד, ונכנסו בהן עין רע ומתו כולם בפרק אחד מאותה שעה עקרוה מיהודה וקבעוה בגליל.

כמו כן מסופר (תוספתא ראש השנה ב, יא) שקידשו את השנה באושה, וכן מסופר על ר' חייא בר זרנוקי ור' שמעון בן יהוצדק, שהלכו לעבר שנה בעסיא (כו ע"א). עסיא היא יישוב בצפון הארץ על שפת הים (משנה יבמות טז, ד; תוספתא מגילה ב, ה).

2. בחוץ לארץ

הירושלמי (שם) דן בשאלה האם ובאלו תנאים אפשר לעבר שנים גם בחו"ל:

אין מעברין אותה בחו"ל, ואם עיברוה אינה מעוברת.
את חמי בגליל אין מעברין, בחוצה לארץ מעברין? בגליל אין מעברין, ואם עיברוה מעוברת. בחוצה לארץ אין מעברין, ואם עיברוה אינה מעוברת.
ביכולין לעבר בארץ ישראל, אבל בשאינן יכולין לעבר בארץ ישראל, שמעברין אותה בחוצה לארץ.
ירמיה עיבר בחוצה לארץ. יחזקאל עיבר בחוצה לארץ. ברוך בן נריה עיבר בחוצה לארץ. חנניה בן אחי רבי יהושע עיבר בחוצה לארץ.

ע"פ הירושלמי שלושה נביאים ותנא אחד עיברו בחוץ לארץ. אך בפרקי דר' אליעזר (פרק ז) נאמר שהקב"ה התגלה ליחזקאל הנביא ולא נתן לו רשות לעבר, וגם נביאים וחכמים אחרים לא רשאים לעבר בחוץ לארץ:

בקש יחזקאל לעבר את השנה בחוצה לארץ, אמר לו הקב"ה: יחזקאל אין לך רשות לעבר את השנה בחוצה לארץ. הרי ישראל אחיך יעברו את השנה בארץ. מכאן אמרו: צדיקים וחכמים בחוצה לארץ, ורועה צאן ובקר בארץ, אפילו נביאים בחוצה לארץ והדיוטות שהן בארץ, שנאמר: "בן אדם בית ישראל יושבים על אדמתם" (יחזקאל לו, יז), שלהם היא לעבר את השנה.

עוד נאמר בירושלמי (ברכות ג, א; נזיר ז, א):

תני מטמא כהן ויוצא חוצה לארץ לדיני ממונות ולדיני נפשות ולקידוש החודש ולעיבור שנה.

הטומאה המדוברת היא טומאת ארץ העמים, אך מכאן שמקדשים חודשים ומעברים שנים בחוץ לארץ.⁸

– היינו רומי שדגלם היה נשר, 'ובהם דברים הנעשים בלוד' צ"ל לוד היינו עיבור השנה היה עקרון בלוד אשר ביהודה".

6 ראה גם: ירושלמי ראש השנה ג, ו; סוכה ב, ה; ברכות ד, א; נדרים ו, ח.

7 ניתן להוסיף גם את בקעת רימון – "מעשה שנכנסו שבעה זקנים לעבר את השנה בבקעת רימון" (ירושלמי חגיגה ג, א). יש המזהים את בקעת רימון ביהודה (באזור קיבוץ להב), ויש המזהים אותה בגליל בחלק הדרומי של בית נטופה. גם כאן מדובר על שבעה זקנים – תנאים, המעברים את השנה.

8 הרב חיים קנייבסקי (שקל הקודש, ביאור ההלכה, הלכות קידוש החודש א, ח) כתב: "אפשר לדחוק שהוא לשון מושאל והכונה לקביעות החדש וצ"ע".

חנניה בן אחי רבי יהושע היה תנא בארץ ישראל, בשנים שאחר חורבן ביתר, וכנראה שבשל הצרות שהיו בארץ מהרומאים ששלטו כאן, הוא ירד לחוץ לארץ ביחד עם תנאים נוספים. כך מסופר במדרש ההלכה (ספרי דברים, פרשת ראה, פסקא פ):

מעשה ברבי יהודה בן בתירה, ורבי מתיה בן חרש, ורבי חנניה בן אחי רבי יהושע, ורבי יונתן, שהיו יוצאים חוצה לארץ, והגיעו לפלטום [שם מקום, צפונית לצידון] וזכרו את ארץ ישראל. זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו את המקרא הזה: "וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החוקים האלה" (דברים יא, לא). אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה.

בהמשך הירושלמי מסופר על דרשי קשה בין שלוחיו של רבי – ר' יצחק ור' נתן, לבין חנניה בן אחי רבי יהושע, על כך שהוא עיבר שנים בחוץ לארץ. ר' יצחק קרא בתורה לפני הקהל: 'אלה מועדי חנניה בן אחי רבי יהושע'. ר' חנניה העיר ואמר שבתורה כתוב: "אלה [הם] מועדי ה'" (ויקרא כג, ד). ר' יצחק השיב: אכן כן. בתורה כתוב "מועדי ה'", אבל כשחנניה מעבר את השנים בחו"ל, זה נראה שהוא עושה כאילו המועדים שלו!

ר' נתן המשיך את התוכחה לר' חנניה וקרא לפני הקהל: 'כי מבבל תצא תורה, ודבר ה' מנהר פקוד'. אמרו לו הרי כתוב בפסוק: "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם" (ישעיהו ב, ג). אמר לו: 'אכן כן. אבל חנניה מעבר שנים בבבל במקום מושבו בנהר פקוד, ואין זה נכון'. רבי חנניה פנה לר' יהודה בן בתירא בנציבין והתייעץ איתו, ור' יהודה בן בתירא הורה לו שהצדק איתם ואין מעברים שנים בחו"ל. עובדה זו שחנניה בן אחי רבי יהושע עיבר חודשים בבבל נזכרת גם בבבלי (ברכות סג ע"א-ע"ב):

כשירד חנינא [חנניה] בן אחי רבי יהושע לגולה, היה מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ.⁹

שם מסופר על שני תלמידי חכמים אחרים – רבי יוסי בן כיפר, ובן בנו של זכריה בן קבוטל שהוכיחו אותו על כך שהוא עבר שנים בחו"ל, וכן הוכיחו את ההולכים אחריו. טענתו של חנניה הייתה שגם ר' עקיבא היה מעבר שנים וקובע חודשים בחוץ לארץ. כוונתו היא לאמור במשנה (יבמות טז, ז): "אמר רבי עקיבא כשירדתי לנהרדעא לעבר השנה...". על כך השיבו לו: "הנח רבי עקיבא, שלא הניח כמותו בארץ ישראל" (ברכות שם).¹⁰ מכאן שאם אין תלמידי חכמים חברי סנהדרין בארץ ישראל שיודעים לעבר השנה, ניתן לעבר גם בחוץ לארץ.¹¹

9 בגמרא (סוכה כ ע"ב) אמר חנניה "כשירדתי לגולה". רש"י (ד"ה כשירדתי) כתב: "כשירד לגולה לעבר שנה, כדאמרינן בברכות בהרואה (סג, א)". הערוך לנר (סוכה שם) העיר שלא נאמר שם שזו הייתה מטרת ירידתו לבבל. אלא שכשהיה שם, הוא עיבר השנה. ראה עוד: מלא הרועים, סוכה שם.

10 בגמרא (מגילה יח ע"ב) מסופר על רבי מאיר שהלך לעבר שנה בעסיה. התוספות (יבמות קטו ע"א ד"ה אמר) כתבו שהוא לא הניח כמותו בארץ ישראל. בגמרא (כו ע"א) מסופר על ר' חייא בר זרנוקי ור' שמעון בן יהוצדק, שהלכו לעבר שנה בעסיה, שהיא בחוץ לארץ. התוספות (יא ע"ב ד"ה אין; כו ע"א ד"ה לעבר) הסבירו שהם הלכו לחשב ולא לעבר. לפי הריטב"א (ברכות סג ע"א) גם ר' חנניה בן אחי רבי יהושע רק חישוב בבבל ולא עיבר ובכל זאת "אפילו על החשבון היו מקפידים כדכתיב 'כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים'". גם מהרמב"ם (הל' קידוש החודש א, ח) משמע שלכתחילה החישוב אף הוא צריך להיות בארץ ישראל. ראה גם: מנחת חינוך, מצווה ד, א. התוספות הניחו שעסיה היא מקום בחו"ל. כאמור לעיל, נראה שהיא יישוב בצפון הארץ על שפת הים (משנה יבמות טז, ד; תוספתא מגילה ב, ה). ראה: הרב מרדכי פוגלמן, שו"ת בית מרדכי, ב, סימן טו; הרב ראובן מרגליות, מרגליות הים, סנהדרין כו ע"א אות ו; הרב אהרון ליכטנשטיין, קדושת אביב, עמ' 264-265.

11 האמורא שמואל היה מומחה גדול בענייני קידוש החודש ועיבור השנה, והוא סידר לוח לשישים שנה ושלה לר' יוחנן (חולין צה ע"ב). בשל בקיאותו זו הוא נקרא בשם: "שמואל ירחינאה" (בבא מציעא פה ע"ב). הוא העיד על עצמו: "נהירין לי שבילי דרקיע כשבילי דנהרדעא" (ברכות נח ע"ב). הוא אמר על עצמו: "יכילנא לתקוני לכולה גולה" (ראש השנה כ ע"ב). רבנו חננאל (שם) פירש: "יש בי כח לחשוב חשבון השנים ולתקן איזו שנה צריכה עיבור וכן בחדשים איזה חדש צריך להתעבר עד ביאת הגואל ויתישב הסנהדרין". בגמרא (ראש השנה שם) מסופר שאביו של ר' שמלאי ששמו היה אבא, שאל את שמואל שאלה בסוד העיבור ושמואל לא ידע, והשיב לו מכיוון שאינך יודע מושג זה, נראה שיש דברים נוספים שאינך יודע. נראה להסביר ששמואל רצה לומר שאם הוא היה בארץ ישראל, הוא היה יכול להיות מבין החכמים שבקיאם בחישוב השנים, אך הוא נמצא בגלות בבבל, והוא מנוע

החכמים הללו פנו לבני הגולה ואמרו להם כך: 'אם אתם שומעים בקולנו, ולא הולכים אחרי חנניה, מוטב. אבל אם אינכם שומעים, עלו על אחד ההרים כמנהג עובדי עבודה זרה שבונים לה מזבח בהרים, ואחיה שהיה אז ראש הגולה יבנה מזבח, וחנניה בן אחי רבי יהושע שהוא לוי ינגן בכינור, ויכפרו כולם בקרבנות שיקריבו להם שם בבמה. ויאמרו שאין להם חלק באלוקי ישראל'.¹² התגובה של הציבור הייתה: "מיד געו כל העם בבכיה ואמרו: חס ושלום! יש לנו חלק באלוקי ישראל". הדמיון למעשי בני גד וראובן שבנו מזבח בעבר הירדן בולט מאוד (יהושע כא, כד-כז). כאן נאמר להם שעבור שנה בחוץ לארץ, הוא כמו בניית מזבח והקרבה עליו והצהרה שאין להם חלק באלוקי ישראל.¹³

בעקבות הסיפור עם חנניה בן אחי רבי יהושע ותגובת הציבור לדברי החכמים, שאלה הגמרא:

וכל כך למה [מדוע חכמים הקפידו שלא לעבר שנים בחו"ל]? משום שנאמר "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".

התוספות (יא ע"ב ד"ה אין) העירו מדוע בגמרא בברכות הובא הפסוק "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" ואילו בסוגיה בסנהדרין הובא הפסוק "לשכנו תדרשו ובאת שמה". המהרש"א (ברכות סג ע"ב) יישב שהפסוק "לשכנו תדרשו ובאת שמה" בא ללמד שאין מעברים את השנה בחו"ל בזמן שבית המקדש קיים כשהשכינה שורה שם, והפסוק "כי מציון תצא תורה" בא ללמד שאין מעברים את השנה בחו"ל גם לאחר החורבן. נראה לומר לומר שמהפסוק "לשכנו תדרשו שמה" למדו שיש לעבר שנה ביהודה – שכנו של מקום. כך כתב הרמב"ם (הל' קידוש החודש ד, יב):

אין מעברין את השנה אלא בארץ יהודה שהשכינה בתוכה, שנאמר "לשכנו תדרשו", ואם עיברה בגליל מעוברת.

הר"ן (יא ע"ב) כתב שלמילה "שכנו" יש מספר משמעויות:

כל דרישות שאתה דורש לא יהא אלא לשכנו של מקום. פי' ולפיכך אין ראוי לעבר אלא בירושלים, או בבית המקדש שהוא שכנו, או ארץ יהודה. והוי יודע שלשון שכנו הוא לשון כולל כוונת חלוקיות לפי הענין הנאמר עליו. כשהוא מדבר בקרבנות הוא על בית המקדש בלבד, ופעמים על ירושלים וכשהוא מדבר על אכילת קדשים קלים, ופעמים על כל ארץ יהודה כמו שאמרו כאן אין מעברין אלא ביהודה. ולקמן אמרינן (יד ע"ב) גבי זקן ממרא מלמד שהמקום גורם, והוא לשכת הגזית דוקא.

מזה. הוא לא ביקש לערער אחר מקומה של ארץ ישראל בקידוש החודש ועיבור השנה. אביו של ר' שמלאי אמר לו שאכן את סוד העיבור אפשר להבין רק בארץ ישראל (כתובות קיא ע"א וברש"י ובתוס' ד"ה ושלם יגלו את הסוד). ראה: הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, חושן משפט, א, סי' א (בסוף התשובה). יש להוסיף עוד, שעל בנותיו של שמואל מסופר (כתובות כג ע"א) שהן נפלו בשבי. הן העידו שהן לא נטמאו, וחכמים קיבלו את דבריהן והתירו להן להינשא. ר' חנינא אמר לרב שמן שיישא אחת מהן. בירושלמי (כתובות ב, ו) מופיע סיפור זה ושם נוסף עוד שרב שמן נשא אחת מהן והיא מתה. הוא נשא את אחותה וגם היא מתה. הסיבה היא: "מן חטאת דחנניה בן אחי רבי יהושע שעבר את השנה בחוצה לארץ". בקרבן העדה (שם) פירש: "ונראה דבנתיא דמר שמואל מזרעו של חנניה". כאמור, האמורא שמואל עצמו לא עבר שנים בחוץ לארץ. הרב יששכר תמר (עלי תמר, כתובות שם) הציע שמאחר שעלה על דעתו של שמואל לעבר שנים בחו"ל, וייתכן שהיה זה בהשפעת חנניה בן אחי רבי יהושע שעשה כן הרבה דורות לפניו, על כן גם שמואל נענש בכך שבנותיו נשבו. לפי פירוש זה אין צורך לומר שהאמורא שמואל היה מזרעו של חנניה.

12 הביטוי: 'אין להם חלק באלוקי ישראל' מזכיר מה שמופיע בתקופה מאוחרת יותר שהיוונים גזרו על עם ישראל (בראשית רבה, פרשת בראשית פרשה ב, ד): "כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלוקי ישראל".

13 הרא"ה קוק, אגרות הראיה, א, אגרת לט (עמ' לד) כתב ש"הקטנת מעלת ירושלים ת"ו נגד שאר ערי ארץ הקדש איזו שתהיה, שזהו ממש פגם איסור הבמות, והצעקה אשר היה על בני גד ובני ראובן בבנותם המזבח, הכל הוא שלא להשוות אפילו קדושת מקום אחר בארץ ישראל לקדושת המקום אשר בחר ה'... כי דוקא ירושלים כוללת כל ארץ ישראל ולא עיר אחרת". כאן מדובר על מתן מעלה ויתרון לבבל על פני ארץ ישראל, על כן ההשוואה לחטא בני גד ובני ראובן חריפה יותר. ראה לקמן הע' 14.

מהפסוק "כי מציון תצא תורה" למדו שיש לעבר שנה בארץ ישראל ושאין לעבר שנה בחוץ לארץ. רבי נתן השתמש בתוכן פסוק זה בתוכחתו לר' חנניה בן אחי רבי יהושע: 'כי מבבל תצא תורה ודבר ה' מנהר פקוד'. כך כתב גם הרמב"ם (הל' קידוש החודש א, ח):

אין מחשבין וקובעין חדשים ומעברין שנים אלא בארץ ישראל, שנאמר "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם".¹⁴

גם בפסיקתא רבתי (פיסקא מא – תקעו) מופיע הפסוק "כי מציון תצא תורה" בהקשר הרחב של ארץ ישראל:

למה היו ב"ד מעברים את החודש בעינטב? שהוא בית הוועד של בית דין. לפיכך ראש השנה שחל להיות בשבת אין תוקעים בכל [מקום אלא] בעינטב, במקום שהיו ב"ד יושבים ומעברים את השנים והחדשים. אמר הקדוש ברוך הוא: ציון היא בית הוועד של כל העולם שנאמר "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" (ישעיה ב, ג).¹⁵

3. הדיינים בעיבור השנה

בגמ' (י ע"ב – יא ע"א):

תנו רבנן: אין מעברין את השנה אלא במזמנין לה. מעשה ברבן גמליאל שאמר: השכימו לי שבעה לעלייה, השכים ומצא שמונה. אמר: מי הוא שעלה שלא ברשות? ירד! עמד שמואל הקטן ואמר: אני הוא שעליתי שלא ברשות, ולא לעבר השנה עליתי, אלא ללמוד הלכה למעשה הוצרכתי. אמר לו: שב בני, שב. ראויות כל השנים כולן להתעבר על ידך, אלא אמרו חכמים: אין מעברין את השנה אלא במזמנין לה...

תנו רבנן: אין מעברין את השנה אלא אם כן ירצה נשיא. ומעשה ברבן גמליאל שהלך ליטול רשות אצל הגמון אחד שבסוריא, ושהה לבוא, ועיברו את השנה על מנת שירצה רבן גמליאל. וכשבא רבן גמליאל ואמר רוצה אני – נמצאת שנה מעוברת.¹⁶

בירושלמי (א, ב) מופיע הסיפור עם רבן גמליאל ושמואל הקטן באופן שונה:

חברים מהו ליכנס לעיבור שנה? נישמענה מהדא. מעשה ברבן גמליאל שאמר: יקרוני שבעה זקנים לעלייה, ונכנסו שמנה. אמר: מי הוא שנכנס שלא ברשות? עמד שמואל הקטן על רגליו ואמר: אני עליתי שלא ברשות, הלכה נצרכה לי ונכנסתי לשאול עליה. אמר לו רבן גמליאל: ומה אלדד ומידד שכל ישראל יודעים שאילו הן שנים, אמרתי שאתה אחד מהן. ואפילו כן לא עיברו בהווא יומא ואפלגינה במילי דאורייתא ועברוה ביומא דבתרה.

ממכלול הדברים בתוספתא בירושלמי ובבבלי יוצא כך:

הדיינים: שבעה דיינים מעברים את השנה. הם מוזמנים לשבת ולדון האם לעבר או לא ע"י נשיא הסנהדרין. נשיא הסנהדרין צריך להסכים לאשר את הקביעה.

14 הרא"ה קוק (לעיל הע' 13), ציין להערת התוספות וכתב: "הענין הוא ד'מכי ציון' ילפינן על כלליות ארץ ישראל, דגם כן נקראת על שם ציון וירושלים, ומ'לשכנו' ילפינן דבעי ביהודא... שקדושת ירושלים מאירה גם כן בכל ארץ ישראל, והוא הדין היתרון שיש ליהודא הוא מפני הקירוב לירושלים, כדפירש רש"י שכנו של מקום ירושלים והיא ביהודא". ראה גם: הרא"ה קוק, עין איה, ברכות ב, עמ' 286-289; מציאות קטן, עמ' קכב; מאורות הראיה – פורים, עמ' רכט-רלא.

15 דברי הפסיקתא הובאו גם בתוספות ראש השנה כה ע"א ד"ה זיל.

16 המעשה עם רבן גמליאל מופיע במשנה (עדויות ז, ז). שם נאמר: "הם העידו [רבי יהושע ורבי פפיס] שמעברים את השנה על תנאי ומעשה ברבן גמליאל...".

המקום: עיבור השנה ע"י הדיינים הללו נעשה בארץ ישראל, ורצוי שההחלטה האם לעבר תיקבע ביהודה, ואם לא ניתן אפשר גם בגליל. אין מעברים את השנה בחוץ לארץ, אלא אם כן לא נמצאים תלמידי חכמים בארץ ישראל.

ב. רמב"ם: מצוה זו לא יעשה אותה לעולם זולת בית דין הגדול לבד, ובארץ ישראל לבד

1. בני ארץ ישראל הם הקובעים

להלן נעיין בדברי הרמב"ם על בסיס דברי התוספתא, הירושלמי והבבלי.¹⁷ הרמב"ם (ספר המצוות, מצוות עשה קנג) כתב:

שצונו יתברך לקדש חדשים, ולחשב חדשים ושנים, וזו היא מצות קדוש החדש. והוא אמרו יתעלה "החדש הזה לכם ראש חדשים" (שמות יב, ב). ובא הפירוש (ר"ה כב א) עדות זו תהא מסורה לכם. כלומר שמצוה זו אינה מסורה לכל איש ואיש כמו שבת בראשית שכל איש ימנה ששה ימים וישובות בשביעי, עד כשתיראה לכל איש ואיש הלבנה שיקבע היום ההוא ראש חדש או ימנה מניין תוריי ויקבע ראש חדש או יעיין איחור האביב וזולתו ממה שראוי להסתכל בו ויוסיף חודש. אבל מצוה זו לא יעשה אותה לעולם זולת בית דין הגדול לבד ובארץ ישראל לבד. ולכן בטלה הראייה אצלנו היום בהעדר בית דין הגדול, כמו שבטלה הקרבת הקרבנות בהעדר המקדש. ודע שהחשבון הזה שנמנה אותו היום ונדע בו ראשי החדשים והמועדים, אי אפשר לעשותו אלא בארץ ישראל לבד. אלא בעת הצורך ובהעדר החכמים מארץ ישראל אז אפשר לבית דין הסמוך בארץ ישראל שיעבר השנים ויקבע חדשים בחוצה לארץ, כמו שעשה רבי עקיבא כמו שהתבאר בתלמוד (ברכות סג ע"א; יבמות קכב ע"א).

חישוב החודשים ועיבור השנה הן מצוות המוטלות על בית הדין הגדול, ולא על כל אדם באופן אישי. אמנם אין חובה שכל חברי בית הדין יהיו שותפים בעיבור השנה. על הנשיא למנות דיינים מבין חברי בית הדין הגדול, והם אלו שיקבעו. הדיינים שנבחרו לקבוע האם לעבר או לא לעבר מייצגים את כלל בית דין הגדול. כך פירט הרמב"ם (הל' קידוש החודש ד, ט):

אין מעברין את השנה אלא במזומנין לה. כיצד? יאמר ראש בית דין הגדול לפלוני ופלוני מן הסנהדרין: היו מזומנין למקום פלוני שנחשב ונראה ונדע אם שנה זו צריכה עיבור או אינה צריכה. ואותן שזומנו בלבד הן שמעברין אותה.

בהמשך (שם י [וכן בהל' סנהדרין ה, ז]) פסק הרמב"ם ששבעה חברים קובעים האם לעבר השנה או לא, והוסיף עוד:

וצריך שיהא ראש בית דין הגדול שהוא ראש ישיבה של שבעים ואחד מכלל השבעה.¹⁸ ואם גמרו בשלשה לעבר הרי זו מעוברת, והוא שיהא הנשיא עמהן או שירצה.

על הנשיא להוסיף שישה חברים שישבו יחד איתו ויעברו השנה. הוא עצמו צריך להיות שותף פעיל בקביעה האם לעבר או לא. גם אם הנשיא לא נמצא בדיון עם החברים האחרים, ההחלטה תלויה בהסכמתו ובאישורו. כך כתב הרמב"ם (שם יב):

¹⁷ הרמב"ן (ספר המצוות מצוות עשה קנג) חלק על הרמב"ם, ונושאי הכלים עסקו במחלוקת זו בהרחבה. לא נעיין כאן בדברי הרמב"ן.

¹⁸ בגמרא (יא ע"א) מסופר שרבן גמליאל אמר לזמן שבעה חכמים לדון האם לעבר השנה או לא, ונמצא שהיו שמונה. הרמב"ם כנראה פירש את הסיפור כפי שהסבירו המהרש"א שם.

היה ראש בית דין הגדול והוא הנקרא נשיא בדרך רחוקה, אין מעברין אותה אלא על תנאי אם ירצה הנשיא. בא ורצה הרי זו מעוברת לא רצה אינה מעוברת.

ההלכה שהנשיא שותף פעיל בקביעת העיבור, ואם הוא לא נמצא הדבר תלוי בהסכמתו, מקורה במסופר בבריייתא על רבן גמליאל (יא ע"א):

אין מעברין את השנה אלא אם כן ירצה נשיא. ומעשה ברבן גמליאל שהלך ליטול רשות אצל הגמון אחד שבסוריא, ושהה לבוא, ועיברו את השנה על מנת שירצה רבן גמליאל. וכשבא רבן גמליאל ואמר רוצה אני – נמצאת שנה מעוברת.

שבעה חברי בית הדין הגדול מעברים את השנה, והנשיא עומד בראש השבעה. אם הוא לא יושב איתם, עליו לאשר את ההחלטה.

כאמור ניתן לעבר השנה רק בארץ ישראל, וכדברי הרמב"ם (ספר המצוות מצווה קנג) שהובאו לעיל: "מצוה זו לא יעשה אותה לעולם זולת בית דין הגדול לבד, ובארץ ישראל לבד". כך כתב גם בהלכה (הל' קידוש החודש א, ח):

אין מחשבין וקובעין חדשים ומעברין שנים אלא בארץ ישראל, שנאמר "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".

כל זה היה בזמן שהיה בית הגדול בירושלים. לאחר שבית הדין הגדול בירושלים פסק מלהתקיים, מה מחייב את עם ישראל בכל מקום שהם לקיים לוח שנה באופן אחיד? הרמב"ם בספר המצוות (מצוות עשה קנג), הסביר בהרחבה:

ובכאן שורש גדול מאד משרשי האמונה לא ידעוהו ולא יתבונן במקומו אלא מי שדעתו עמוקה. וזה שהיותנו היום בחוצה לארץ מונים במלאכת העיבור שבידינו ואומרים שזה היום ראש חדש וזה היום יום טוב לא מפני חשבוננו נקבעהו יום טוב בשום פנים, אלא מפני שבית דין הגדול שבארץ ישראל כבר קבעוהו זה היום ראש חודש או יום טוב. ומפני אמרם שזה היום ראש חדש או יום טוב יהיה ראש חדש או יום טוב, בין שהיתה פעולתם זאת בחשבון או בראיה. ואנחנו אמנם נחשב היום כדי שנדע היום שקבעו הם רוצה לומר בני ארץ ישראל בו ראש חודש, כי במלאכה הזאת בעצמה מונין וקובעין היום, לא בראיה. ועל קביעתם נסמך לא על חשבוננו. אבל חשבוננו הוא לגלוי מילתא. והבין זה מאד. ואני אוסיף לך באור. אילו איפשר דרך משל שבני ארץ ישראל יעדרו מארץ ישראל, חלילה לאל מעשות זאת, כי הוא הבטיח שלא ימחה אותות האומה מכל וכל,¹⁹ ולא יהיה שם בית דין ולא יהיה בחוצה לארץ בית דין שנסמך בארץ, הנה חשבוננו זה לא יועילנו אז כלום בשום פנים. לפי שאין לנו רשות שנחשב בחוצה לארץ ונעבר שנים ונקבע חדשים אלא בתנאים הנזכרים כמו שבארנו "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים"

19 "שלא ימחה אותות האומה מכל וכל" – ניתן להסביר שמחיית אותות האומה, אלו הם הזמנים המיוחדים והמקודשים התלויים בגרמי השמיים: "מאורות ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים" (בראשית א, יד). שיבוש לוח השנה, כשכל קהילה בכל מקום בעולם עושה כהבנתה, הוא מחיית האומה. בספר המצוות (מהד' הרב יוסף קאפח), כתב: "שלא ימחה ולא ישרש את שארית האומה". בהערות הוא הפנה לפסוקים בירמיהו לא, לה-לו, ולהסבר הרמב"ם במורה נבוכים ב, כח. כשם שהקב"ה לא יחריב את העולם כך לא יכלה את עם ישראל. באגרת תימן, עמ' קכה (מהד' ר"י שילת) כתב הרמב"ם שכשם שאי אפשר שתיבטל מציאות הקב"ה כן אי אפשר שעם ישראל יאבד מהעולם. אלא שהבטחה זו איננה קשורה לקיום העם בארץ ישראל דווקא. הרב יוסף ראזין, צפנת פענח, הל' קידוש החודש, ה, יג, ציין מספר מקורות בדברי חז"ל שלעולם יהיו יהודים בארץ ישראל. ראה גם בחידושי חתם סופר, חולין ז ע"א, שבירר מה מקור קביעה זו של הרמב"ם.

(ישעיהו ב, ג; מיכה ד, ב). וכשיתבונן מי שיש לו שכל שלם לשונות התלמוד בכונה הזאת יתבאר לו כל מה שאמרנוהו ביאור אין ספק בו.

תמצית דברי הרמב"ם: מצוות קידוש החודש ועיבור השנה מוטלות על בית הדין שבארץ ישראל, ורק הוא יכול לחשב ולקדש, ע"פ הראייה או ע"פ החשבון. ניתן לחשב את לוח השנה גם בחוץ לארץ, אך חישובים אילו אינם מחייבים.

עיון מדוקדק בדברי הרמב"ם מלמד שבית הדין הגדול מחשב, מקדש וקובע, אך אין זה מספיק. עיבור חודשים ושנים המחייב את כל העולם היהודי הוא: "שקבעו הם, רוצה לומר בני ארץ ישראל". יושבי ארץ ישראל שותפים בקביעה בפועל. חברי בית הדין הם המומחים בהלכות קידוש החודש ועיבור השנה. הם מייצגים בזה את בני ארץ ישראל. אך הקביעה אינה תלויה רק בהם אלא במימוש הדבר על ידי בני ארץ ישראל, ועל כן האריך הרמב"ם להסביר שלא ייתכן שלא יהודים בארץ ישראל.

גם במשנה תורה הדגיש הרמב"ם שמעשיהם של בני ארץ ישראל הם הקובעים לכל העם היהודי מתי התקדש החודש. הרמב"ם (הל' קידוש החודש ה, ד) כתב:

כשהיתה סנהדרין קיימת והן קובעין על הראייה, היו בני ארץ ישראל וכל המקומות שמגיעין אליהן שלוחי תשרי עושין ימים טובים יום אחד בלבד. ושאר המקומות הרחוקות שאין שלוחי תשרי מגיעין אליהם היו עושים שני ימים מספק, לפי שלא היו יודעין יום שקבעו בו בני ארץ ישראל את החדש.

הלכה זו עוסקת בזמן שהיו מקדשים ע"פ הראייה והיו שולחים שליחים להודיע מתי קבעו את החודש. הנימוק מדוע הרחוקים היו עושים יומיים הוא "לפי שלא היו יודעין יום שקבעו בו בני ארץ ישראל את החדש". לכאורה היה צריך להיות כתוב 'לפי שלא היו יודעין יום שקבעו בו בית הדין בארץ ישראל את החודש'. וכי בני ארץ ישראל קובעים? אלא שלא מספיקה הקביעה של בית הדין מתי התקדש החודש אלא מה נעשה בפועל ע"י בני ארץ ישראל.

בהמשך בהלכה אחרת (שם יג), כתב הרמב"ם שבני ארץ ישראל מחשבים וקובעים בזמן שכבר לא מקדשים ע"פ הראייה:

זה שאנו מחשבין בזמן הזה כל אחד ואחד בעירו ואומרין שראש חדש יום פלוני ויום טוב ביום פלוני, לא בחשבון שלנו אנו קובעין ולא עליו אנו סומכין, שאין מעברין שנים וקובעין חדשים בחוצה לארץ. ואין אנו סומכין אלא על חשבון בני ארץ ישראל וקביעתם. וזה שאנו מחשבין לגלות הדבר בלבד הוא, כיון שאנו יודעין שעל חשבון זה הן סומכין אנו מחשבין לידע יום שקבעו בו בני ארץ ישראל איזה יום הוא, ובקביעת בני ארץ ישראל אותו הוא שיהיה ראש חדש או יום טוב, לא מפני חשבון שאנו מחשבין.

גם כאן נסביר, שהחישוב והקידוש של בית הדין הוא בשם כלל ישראל שהם בני ארץ ישראל, ועל כן הרמב"ם ייחס גם את חישוב החודש לבני ארץ ישראל ולא רק את הקביעה עצמה. בני ארץ ישראל המקיימים ראש חודש בתאריך שנקבע ע"י בית הדין, מיישמים בפועל את מה שקבע בית הדין בשמם, בין בזמן שהיו קובעים על פי הראייה, ובין בזמן שקובעים על פי החשבון.²⁰

20 הר"ד סולובייצ'ק עסק אף הוא בביאור דברי הרמב"ם הללו, אלא שהוא לא חידד את מעמדם המיוחד של בני ארץ ישראל כקהל לצורך קידוש החודש ועיבור השנה. לדבריו: "קידוש החודש ועיבור השנה לא נמסרו לכתחילה לסנהדרין גדולה, כי אם לכנסת ישראל כולה... ובכלל מעשיו של בית הדין זהו מעשה של כל ישראל" ("קביעת מועדים על פי הראייה ועל פי החשבון", קובץ חידושי תורה, עמ' נב-נג). הוא האריך ודן במקורות שמהם עולה כי בית הדין שבארץ ישראל הם מייצגים את כלל ישראל, ולא דווקא יושבי ארץ ישראל, ועל כן הם יכולים לעבר שנים ולקדש חודשים. היום שאין בית דין גדול בארץ ישראל שקובע, בני ארץ ישראל שמנהיגים את המועדות על פי החשבון, מקדשים בכך את הזמנים וגורמים למועדות שיתקדשו. הם אלו שקובעים ומקדשים את הזמנים,

בהלכה נוספת העוסקת גם כן בתקופה שלאחר החורבן, כתב הרמב"ם (הל' לולב ז, יז) על בני ארץ ישראל שמקדשים את החודש:

ומשחרב בית המקדש אסרו חכמים ליטול את הלולב בשבת ביום הראשון ואפילו בני ארץ ישראל שקדשו את החודש, מפני בני הגבולין הרחוקים שאינן יודעין בקביעת החדש כדי שיהיו הכל שוין בדבר זה ולא יהיו אלו נוטלין בשבת ואלו אין נוטלין, הואיל וחיוב יום ראשון בכל מקום אחד הוא ואין שם מקדש להתלות בו.

מה כוונת הרמב"ם ש"בני ארץ ישראל קדשו את החודש"? וכי בני ישראל הם המקדשים? אלא שגם כאן מימוש קביעת בית הדין שקידשו את החודש הוא ע"י בני ארץ ישראל, ולכן ניתן לייחס גם למעשי בני ארץ ישראל את פעולת הקידוש. הרמב"ם הבחין בין פעולת החישוב והקידוש לבין הקביעה המחייבת, את שלוש הפעולות הללו היו עושים בית הדין. בני ארץ ישראל שותפים בקביעה של החודש במובן זה שהם מיישמים את החלטות בית דין.

נראה שמקורו של הרמב"ם לכך שמעשיהם של בני ארץ ישראל הם חלק מההליך של קידוש החודש ועיבור השנה, הוא האמור בתוספתא (ב, יג):

רבן שמעון בן גמליאל ור' אלעזר בר צדוק אומרים: אין מעברין את השנה ואין עושין כל צורכי ציבור, אלא על תנאי כדי שיקבלו רוב ציבור עליהן.

הציבור האמור הם תושבי ארץ ישראל. הרמב"ם פירש זאת במובן זה שאם בני ארץ ישראל אכן מעברים בפועל את השנה, זה אומר שהם קיבלו את דברי הסנהדרין, והסכמתם ותפקודם היא זו שמחייבת את כל העולם היהודי.²¹ כך גם יש להבין את דברי מדרש ההלכה (מכילתא דרבי ישמעאל בא – מסכתא דפסחא פרשה ב):

רבי יאשיה אומר: מנין שאין מעברים את השנה אלא בבית דין הגדול שבירושלם? תלמוד לומר: "ראשון הוא לכם... דברו אל כל עדת ישראל" (שמות יב, ב-ג)

בספר החינוך (מצווה ד) הביא את דברי המכילתא הללו, בהסבירו את שיטת הרמב"ם בענייני קידוש החודש, וכתב:

כלומר שיהא להם לאותן שיקדשו החדש רשות כל ישראל, כלומר חכמים גדולים שבישראל, כגון בית דין הגדול. וכן כל מי שהוא חכם גדול בישראל ונסמך בארץ ישראל, והסמיכות ידוע איך

כתחליף לבית הדין (שם עמ' נח). דברים דומים כתב בקצרה במאמר "הזכרת ראש חודש וחול המועד", שיעורים לזכר אבא מארי ז"ל, חלק א, עמ' קמז-קמט, וכן בחידושי לסנהדרין י ע"ב; ברכות סג ע"א. בשמו של הר"ד סולובייצ'יק, הזכיר זאת גם: הרב צבי שכטר, ארץ הצבי, עמ' יב-יג, רלא. ראה גם: אוהד פיקסלר, "קידוש החודש – ראיה או חשבון", עלון שבות, 165 (תשרי תשס"ו), עמ' 19-38. לדברינו, אמנם גם במצב גלות מתגלה מעמדם המיוחד של בני ארץ ישראל, שכל העולם היהודי נוהג בלוח השנה על בסיס קביעת בני ארץ ישראל, אך מעמדם הייחודי של בני ארץ ישראל בקביעת השנה והחודש, הוא גם בזמן שבית המקדש קיים והיה בית דין בארץ שקידש ע"פ הראייה, כפי שכתב הרמב"ם (הל' קידוש החודש ה, ד). בזמן הסנהדרין שקבעו ע"פ הראייה, בני ארץ ישראל עשו יום אחד, ובני חו"ל עשו בכל זאת יומיים: "לפי שלא יודעין יום שקבעו בו בני ארץ ישראל את החדש" (שם). כאמור, בית הדין מחשב וקובע, אבל המחייב את כלל ישראל הם בני ארץ ישראל. ראה עוד: הרב אהרון ליכטנשטיין, "קידוש החודש ועיבור השנה" קדושת אביב, עמ' 221-257.

21 ראה הרב אהרון ליכטנשטיין (שיעורי הרא"ל – הוריות, עמ' 65-68), שהסביר כך את דברי הרמב"ם וציין בהערה דברי תוספתא זו. זאת בשונה מדברי הרב חיים קנייבסקי (שקל הקדש, רמב"ם הל' קידוש החודש, ד, יב), שכתב שאם הנשיא נמצא בדרך רחוקה, מעברים "על תנאי אם ירצה נשיא", ועל כך העיר (שם) בציון ההלכה אות קכא) "דלא כר' אליעזר בר' צדוק בתוספתא ס"ב דסנהדרין". אכן באותה הלכה הרמב"ם לא הזכיר זאת, אך כאמור במספר מקומות ציין את הרמב"ם את מעמדם של בני ארץ ישראל, וייתכן שמקורו בתוספתא זו. רבן שמעון היה בנו של רבן גמליאל, ור' אלעזר ברבי צדוק היה קרוב מאוד לבית רבן גמליאל שהיה ביבנה, ונזכר פעמים רבות יחד איתו. אף הוא היה בעיבור השנה ביבנה: "אמר רבי אלעזר בר צדוק: כשהיינו עוסקין בעיבור השנה ביבנה..." (שבת יא ע"א).

עושין אותו, יש לו רשות לעשות מצוה זו אפילו בחוצה לארץ, והוא שלא הניח כמותו כארץ. וכן מצינו [בברכות דף ס"ג ע"א] שעשו כן חנניה בן אחי רבי יהושע ועקיבה בן יוסף שהיו בענין זה. אבל בלתי תנאים אלו אין רשות לשום אדם מישראל לקבוע חדשים ולעבר שנים.

הרשות וההסכמה באות לידי ביטוי, כשהציבור בארץ ישראל מקבל את הקביעה לעבר, או אף אם העיבור נעשה בחוץ לארץ כשאין בארץ ישראל מי שיעבר.

2. בני ארץ ישראל הם הקהל וביכולתם לחדש הסמיכה

האדמו"ר מסוכאצ'וב, הרב אברהם בורנשטיין (שו"ת אבני נזר, אורח חיים סי' שיד, ד), הסביר את מעלת בני ארץ ישראל בקביעת החודש, על פי הגמרא (הוריות ג ע"א), העוסקת בקרבן על שגגת טעות של קהל:

נראה לי ברור של דברים כי מעלת ארץ ישראל על חוץ לארץ להשוכנים בה כתב מהר"ל בענין ערבות שהיה בתחילת ביאתם לארץ. כי הארץ עשה להשוכנים עליה כאיש אחד. מאחר שהיא מיוחדת לישראל הארץ מצרפתם להיות אחד, על כן נעשו ערבים זה לזה בשעה שעברו הירדן ובאו לארץ ישראל עיין בדבריו. וזה נרמז גם כן בש"ס הוריות (דף ג' ע"א) בהוראה הלך אחר רוב יושבי ארץ ישראל הנך אקרי קהל. אבל אינך לא אקרי קהל. ועל כן צריך לקדש בארץ ישראל דוקא, דנחשב כאלו קדשוהו כל הקהל מאחר שכולם כאיש אחד ומועיל הקידוש לכל ישראל.²²

אכן לשיטת הרמב"ם, העיקרון לפיו "בני ארץ ישראל נקראים קהל", מתבטא גם בדין הסמיכה, וגם בקביעת הזמנים.

הדבר בולט יותר בזמן שאין בית דין בארץ שמחשב ומקדש ע"פ הראייה אלא על פי החשבון הקבוע. בני ארץ ישראל הממשיכים את הנהוג ע"פ החשבון, הם אלו המאפשרים לכל בני חוץ לארץ לקיים את לוח השנה היהודי. כך חידד הרב משה סופר (שו"ת חתם סופר, יורה דעה סי' רלד) את דברי הרמב"ם:

וסבירא ליה לרמב"ם דמה שחשבו הראשונים שנים וחדשים וקדשום זה לא יועיל, אלא כשעל כל פנים נשארו בארץ ישראל אפילו כורמים ויוגבים ישראל אשר בהגיע זמן ועידן ההוא ואז הכורמים יקבעו מועדים על פי חשבון הקדמונים ההמה לפי מה שרואה בלוח ההיא ובסדר העיבור של כל שנה ועל ידי זה מתקדשים המועדים בכל העולם ואי לאו לא יועיל חשבון וקידוש הקדמונים ושבטלה כל התורה חלילה ואין כאן אומה ישראלית ח"ו, והיינו כליון אומה ח"ו, אלא שהבטחנו יוצרנו שלא יהיה זה.²³

"אפילו כורמים ויוגבים" – הכוונה היא שאפילו יהיו היושבים בארץ ישראל אנשי עמל עובדי אדמה, ולא דווקא תלמידי חכמים, קיום לוח השנה על ידם, הוא המאפשר לשאר יהודי העולם להמשיך לקיים את מניין

22 בהמשך דבריו הוא הסביר שר' עקיבא שעבר שנים בחו"ל (ברכות סג ע"א) עשה זאת, כי היה "הגדול מכל חכמי ארץ ישראל וכל ארץ ישראל נמשכין אחרי הגדול שצריכין לתורתו. כמו שהיה באמת בר' עקיבא דכולהו סתימתאי אליבא דר' עקיבא. הרי יש לו בעצמו מעלת הכלל ישראל. והוא עדיף משוכן בארץ ישראל. שמעלתו שהוא כמו אבר אחד מאדם שלם. ובמה שהוא גדול מכולם כל הכלל נמשך אחריו. ואין נפקא מינה כלל אם הוא בארץ ישראל או בחוץ לארץ. דודאי נחשב כאלו כולם קדשוהו כיון שכולם נמשכים אחריו" (שו"ת אבני נזר, שם ה). קשה לקבל הסבר זה לפיו כלל ישראל שבארץ ישראל נגרר לחו"ל אף לאחר גדול הדור כדוגמת ר' עקיבא. ארץ ישראל היא במקומה הקבוע וכך גם היושבים בה, ולא ניתן להמיר זאת בשום תחליף אחר הנמצא בחו"ל. ראה עוד: הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, ג, חושן משפט, סי' א; הרב יעקב אריאל, "סמכותה של ארץ ישראל בקידוש החודש ובסמיכת זקנים", שו"ת באהלה של תורה, ד, עמ' 66-79. על מעמדם של היושבים בארץ ישראל, ראה בשיעור ג: דיני ממונות בשלושה... שליחותיהו קא עבדינו, וכן בשיעור כ: סמיכת חכמים בארץ ישראל.

23 כך הוא כתב גם: שו"ת חתם סופר, אורח חיים סי' רג. הרב אברהם חפוטא, שמע אברהם – ספר המצוות לרמב"ם, עמ' רטז, על הרמב"ם מצוות עשה קנא, הסביר שהעיקר שיהיה יהודי אחד בא"י ואז לא יימחה זכר האומה. ראה גם: הרב אליעזר וולדינגר, שו"ת ציץ אליעזר, חלק ב, הקדמה.

החודשים והמועדים. נראה שאת ההדגשה על מעמדם של עובדי האדמה בקביעת הזמנים למד החתם סופר מדברי המדרש (פרקי דר' אליעזר, פרק ז) שהובא לעיל:

צדיקים וחכמים בחוצה לארץ, ורועה צאן ובקר בארץ, אפילו נביאים בחוצה לארץ והדיוטות שהן בארץ, שנאמר: "בן אדם בית ישראל יושבים על אדמתם" (יחזקאל לו, יז), שלהם היא לעבר את השנה.

"שלהם היא לעבר את השנה" – לבני ארץ ישראל. המדרש הסמיך את דרשתו על הפסוק ביחזקאל, שגם ממנו ניתן להבין כדרשת הגמרא (הוריות ג ע"א) ש"בית ישראל" – "הקהל" הם אלו היושבים על אדמתם.²⁴ בתשובה אחרת הסביר האדמו"ר מסוכאצ'וב (שו"ת אבני נזר, אורח חיים סי' שי, י) את מעמדם המיוחד של בני ארץ ישראל בקביעת החודש ע"פ הרמב"ם, כשהוא קישר זאת ליכולת חידוש הסמיכה של החכמים בארץ ישראל. דבריו מבוססים על דברי הרב לוי בן חביב, הרלב"ח, שכתב כך בקונטרס הסמיכה, וזה לשונו (שו"ת הרלב"ח סי' קמז):

שהוא (=הרמב"ם) סובר שאם נתקבצו כל חכמי ארץ ישראל יכולין לסמוך מי שירצו ועתה כשקובעים ואומרים יום פלוני הוא ראשי חדשים או יום פלוני הוא מועד הוי ליה כאלו מסכימים כולם שחכמיהם יהיו סמוכים לענין קידוש החדש וקביעות המועדים שיכולים הם לסמוך סמוך אחד לקצת דברים ולקצת דברים לא יהיה סמוך.

מעלת בני ארץ ישראל מתבטאת ביכולתם של חכמי ארץ ישראל לחדש את הסמיכה ע"פ שיטת הרמב"ם, וממילא יוכלו גם כן לחזור ולקדש את החודשים והשנים.²⁵

הסבר זה קשה מכמה בחינות:

- א. כשחכמי ארץ ישראל לא יכולים לעשות כן, האם זהו רק חסרון מעשי? למעשה, מאז שנפסקה הסמיכה ועד עתה לא הסכימו גדולי ישראל לחדש את הסמיכה כשיטת הרמב"ם.
- ב. אם יהיו בארץ ישראל כדברי החתם סופר רק כורמים ויוגבים, ובפועל לא יהיה את מי לסמוך – כיצד נוכל להמשיך ולקבל את קביעת החודש והשנה ע"פ קביעת בני ארץ ישראל? מה תעזור האפשרות הפוטנציאלית לקדש חודשים ולקבוע שנים, הרי אין את מי לסמוך?
- ג. הרמב"ם בדבריו הארוכים בענייני קידוש החודש לא קישר כלל בין סמכות יושבי ארץ ישראל לבין האפשרות שחכמי ארץ ישראל או רובם יחדשו את הסמיכה. הרמב"ם הדגיש את מעלת בני ארץ ישראל בקביעה וביישום, ולא את חכמי ארץ ישראל.²⁶

כאמור לדברינו, בני ארץ ישראל, המקיימים ראש חודש בתאריך שנקבע ע"י בית הדין, או מעברים את השנה, בין בזמן שהיו קובעים על פי הראייה, ובין בזמן שקובעים על פי החשבון, מיישמים בפועל את מה שקבע בית הדין בשמם.²⁷

²⁴ עמד על כך הרמ"מ כשר, תורה שלמה, כרך יג, עמ' עו-פח, בדיונו על שיטת הרמב"ם במצוות קידוש החודש.
²⁵ דברים ברוח זו כתבו גם: הרב חיים אליעזר ווקס, שו"ת נפש חיה סי' א; הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק, משך חכמה, שמות יב, א, אם כי יש הבדלים ביניהם. עמד על כך: הרב גדעון פרל, "מצוות קידוש החודש בארץ ישראל בזמן הזה", תורה שבעל פה, יא (תשכ"ט), עמ' קלא-קמ. ראה עוד: מהר"ם שיק, על ספר המצוות מצות עשה ד; הרב יחיאל מיכל אפשטיין, ערוך השולחן העתיד, הל' קידוש החדש, סי' צו, ס"ק ד-ט; הרב יוסף גרינוולד, שו"ת ויען יוסף, אורח חיים, סי' רט ס"ק ב; הריא"ה הרצוג, פסקים וכתבים – אורח חיים, ב, עמ' שנט-שס; הרב יהודה גרשוני, חוק ומשפט, עמ' קפח-קצז, ועוד.

²⁶ כך הקשה גם הרב משה שטרנבוך, מועדים זמנים השלם, חלק א סי' יט.
²⁷ הרב חיים יוסף דוד אזולאי, החיד"א (שו"ת יוסף אומץ סימן יט) כתב בעקבות דברי הרמב"ם בספר המצוות, על המחויבות של בני חו"ל לדאוג לכך שתמיד יגורו יהודים בארץ ישראל: "חיובא רמא על כל בני חוץ לארץ להשתדל שיהיו ישראל בארץ ישראל. דאם לא, ח"ו יהיו בני גולה בלי ראש חודש ומועדים... לדעת הרמב"ם... צריך שיהיו ישראל בארץ ישראל, ואם לאו בטל הכל חס וחלילה, אחת דתו". בדבריו אלו הוא הסביר מדוע יש

נראה אם כן, שהמאבק של חכמים נגד ר' חנניה בן אחי רבי יהושע שלא לעבר שנים בחוץ לארץ, הוא לא רק בשל המקום הגיאוגרפי – ארץ ישראל ולא חוץ לארץ. ייתכן שר' חנניה בן אחי רבי יהושע סבר שמאחר שהיישוב היהודי בארץ מתדלדל, ואין בארץ תלמידי חכמים, ממילא אין ברירה וניתן לעבר השנה גם בחו"ל. על כך ענו לו החכמים ש"גדיים שהנחת נעשו תיישים בעלי קרניים" אך זה לא עיקר העניין. גם אם ניתן רק לחשב חודשים בחוץ לארץ, מה שקובע הוא היישוב ע"י תושבי ארץ ישראל. לתושבי ארץ ישראל יש תפקיד משמעותי מאוד בהליך העיבור וקידוש החודש. גם אם מדובר במספר קטן של יהודים שיושבים בארץ, ואף אם הם "כורמים ויוגבים". הפסוק שהובא בגמרא "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם" לא בא להורות רק על ההוראה של בית הדין היושבים בארץ ישראל ויונקים מקדושת ירושלים, אלא גם על יושבי ארץ ישראל שמממשים בפועל את קביעת בית הדין.²⁸

לתת כסף לשלוחי ארץ ישראל, על חשבון תושבי העיר בחו"ל, אף שבדרך כלל "עניי עירך ועניי עיר אחרת – עניי עירך קודמים".

28 על כוחם של בני ארץ ישראל ניתן ללמוד גם ממנין שנות השמיטה והיובל. הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל י, ב-ד), חישוב את שנות השמיטה והיובל מהכניסה לארץ בימי יהושע בן נון עד ימיו, ועל פי חישוב זה הוא קבע אילו שנים הן שנות שמיטת קרקעות ושמיטת כספים, ואילו שנים הן שנות המעשר, מלאחר חורבן בית שני. לאחר שהוא סיים להסביר את דרך החישוב שלו, כתב הרמב"ם (שם ה-ו), ששיטת הגאונים היא אחרת, ועל פיהם נוהגים בארץ ישראל, ששם חלים הלכות שמיטה, ועל כן הורה הרמב"ם לנהוג כך הלכה למעשה (שם ו): "שנת השמיטה ידועה היא ומפורסמת אצל הגאונים ואנשי ארץ ישראל... ועל זה אנו סומכין, וכפי החשבון זה אנו מורין, לענין מעשרות ושביעית והשמיטת כספים. שהקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה ובהן ראוי להתלות". הרמב"ם חלק פעמים רבות על פסיקת הגאונים, ואילו כאן הוא מקבל את דעתם. נראה שהגורם המכריע הוא, שכן נוהגים בפועל בני ארץ ישראל, ולהנהגתם של בני ארץ ישראל יש משקל מכריע בקביעת מעגל הזמנים – קידוש החודש ועיבור השנה. בפסיקתו זו הרחיב הרמב"ם את השפעתם של בני ארץ ישראל, והחיל אותה גם על מעגל שבע השנים שבין שמיטה לשמיטה, וממילא גם על המעגל הרחב יותר של שבע שנות שמיטה, שלאחריו באה שנת החמישים שנת היובל, בזמן שנוהגת מצווה זו. עוד על מעמדם של בני ארץ ישראל בתחומי הלכה אחרים, ראה בספרי: "שאין קרוי קהל אלא בני ארץ ישראל", צדקות יהודה וישראל, עמ' 90-57.